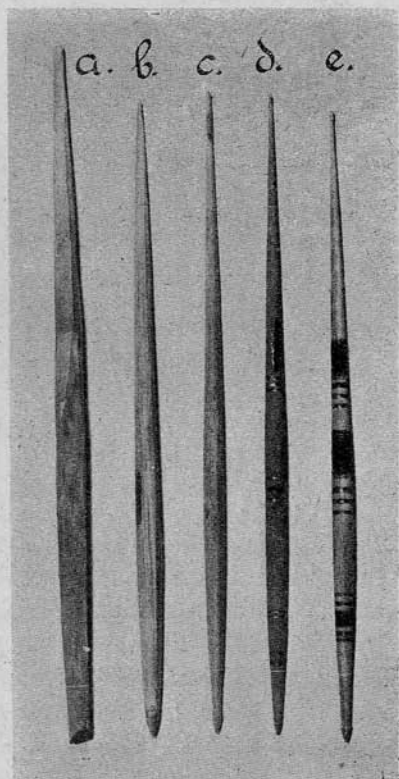

A tárgyi néprajz köréből.

A néprajz terén munkálkodóknak egyik fontos feladata a falusi kis mesterségek termékeinek felgyűjtése, nyelvkészletének feljegyzése. Kétségkívül tanulságos és úgy az iparművesség, mint a nyelvészet szempontjából eléggé nem értékelhető dolog. Csak például említem meg, hogy míg az asztalosok feltűnően sok idegen elnevezést használnak, addig szűcsiparosainknál kizárólag magyar elnevezéseket találunk úgy a szerszámokra, mint a szűcstermékekre, valamint a díszítő elemekre is.

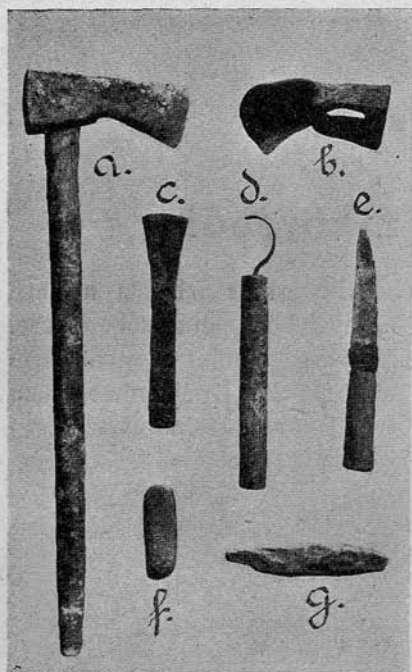
A nemzetiségektől lakott vidékeken, mint pl. Erdélyben, az sem mellőzhető szempont, hogy az oláh a kovácsot *kávács*-nak, a szabót *szabău*-nak, a tímárt *tyimárj*-nak, a szűcsöt *szucs*-nak, az asztalost *asztălus*-nak hívja, a korongot *kring*-nek, a vésőt *viséu*-nak, a czirkalmat *czirkălum*-nak nevezi.

Harmadik éve múlt, hogy Szolnokdoboka vármegye néprajzának felgyűjtését végzem. Az ősrégészettel való foglalkozás arra tanított, hogy a tárgyi néprajz terén csak akkor végzünk tökéletes munkát, ha az egyes tárgyakat megmunkálásuk különböző fokozatain is bemutatjuk. Eltekintve ugyanis attól, hogy a szemléltetve való tanítás így sokkal intenzívsabb, az ily módon bemutatható tárgyak, mint analogiák, megbecsülhetetlen útbaigazításokkal szolgálnak különösen az őskor kézművességének a technika szempontjából való megoldására.

1. kép. Az orsószer megmunkálása különböző fokozatain.

Fig. 2. Degrés successifs de la fabrication de tiges de fuseaux.

2.kép. Az orsógomb, orsósászár, tekenő, tál, kalán készítéséhez szükséges eszközök.

Fig. 2. Outils servant à la fabrication de tiges de fuseaux, de fusaïoles, de cuillers, de pétrins et d'écuelles.

Eleddig az orsósászár, orsógombot, a fa evő és vízivó kanalat, tekenőt, fatálat, két kosár-typust, puliszkaverőt, laskanyújtót, vetéltöt és bocskort mutathatom be megmunkálásuk egyes fokozatain. Mindezek, a bocskor kivételével, a falusi cigány keze alól kerülnek ki. A maga bocskorát csaknem minden harmadik ember el tudja készíteni. Orsót, tekenőt, fakanalat, fatálat stb. a cigánytól vásárol. Magam is cigányokkal készíttettem el a fent felsorolt tárgyakat.

Ezúttal csak az orsósászár, orsógombot, fa evő- és vízivó-kanalat, fatálat, tekenőt (mindkettőt kisebbített kiadásban), a puliszkaverőt, laskanyújtót, melyek öt-öt megmunkáláson mennek keresztül és a vetéltötnek egyik legegyszerűbb formáját melyre a cigány csak három munkát tesz, és a bocskort mutatom be. Adom egyúttal azoknak a szerszámoknak a képét is, a melyekkel ezek a tárgyak készülnek.

1. Orsósászár.

(1. kép.)

A cigány előre hasogat magának fejszével (2 kép *a*) olyan fapálcikákat, milyent, mint első megmunkálási fokon állót (1. kép *a*) alatt mutatok be. Ezt azután késsel (2. kép *e*) addig faragja, míg nagyjából eléri az orsósászár formáját (1. kép *b*), egyúttal pergetéssel kítapasztalja egyenes voltát. Ekkor az orsósászár a második megmunkálási fokon készen van. Következik a harmadik, a mely komplikáltabb is, több munkát is kíván. Ehez szükséges az ú. n. cigányeszterge (3. kép *a*) és egy lapos véső (2. kép *c*). A cigány ráteszi a második megmunkálási fokon álló orsósászárát az esztergára, a vonóval forgatja (3. kép *b*), a lapos vésővel pedig addig munkálja, míg a szükséges alakot eléri (1. kép *c*).¹

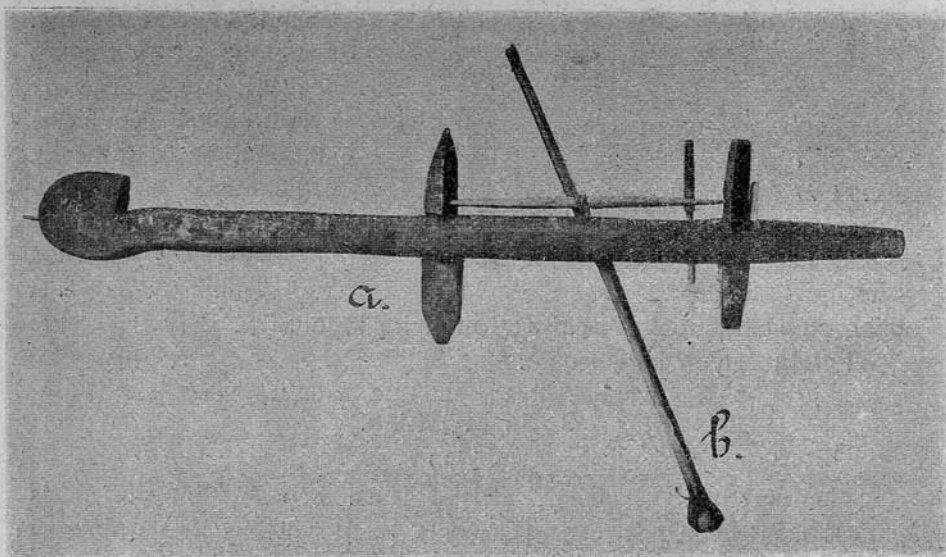
¹ 2. kép *f*) = fenkő, *g*) = sorvevő kő, a fejsze, véső és kanálvájó kifenésére.

Az orsósár így a harmadik megmunkálási fokon voltaképpen készen volna, de díszíteni szokták. Még pedig kétféleképpen. Egyszerű ácsplajbászszal és vadalmagombával. Az orsósár még mindig az esztergán van, mikor készítője az ácsplajbászszal köröket rajzol rá. Ez a negyedik megmunkálási fok (1. kép *d*). Az ötödik megmunkálási fokon (1. kép *e*) a vadalmagombát tartja az orsósárhoz s a plajbászszal rajzolt körök közé lapos sávokat von azon. Készítettem Felsőkosályon.

2. Orsógomb.

(4. kép.)

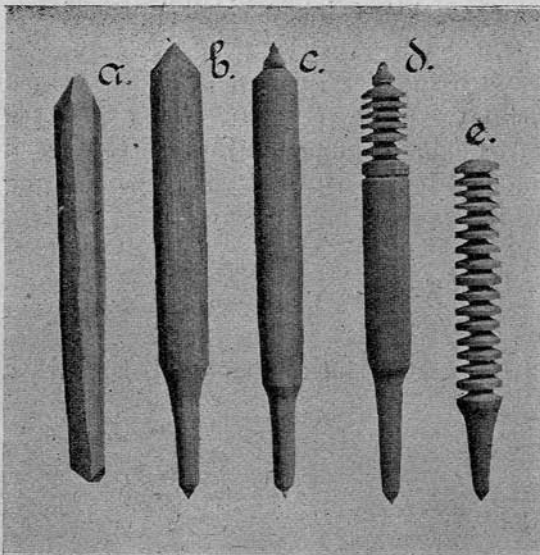
Öt megmunkálási fokon megy keresztül az orsógomb is. Erre a

3. kép. Czigányeszterga (a) és vonó (b), az esztergán orsósár.

Fig. 3. Tour de tzigane (a) et l'archet (b); sur le tour une tige de fuseau.

czélra a legalkalmasabb a jegenyefa. Az első megmunkálási fokon (4. kép *a*) fejszével szokás kinagyolni a fát. A másodikon pedig (4. kép *b*) a cigány a késsel egyenletesebben megfaragja. Ekkor rákerül a cigányesztergára, a hol a harmadik megmunkálási fokon az orsósárnál említett vésővel adja meg neki a végső simítást (4. kép *c*). Ezzel előkészítette a fát annyira, hogy a véső segítségével aránylag rövid idő alatt kivési a hengeres fából az orsókarikákat, vagy gombokat (4. kép *d*). Ezt a kivést az egész fán elvégzi, (4. kép *e*), azután az egyes karikákat egyszerűen lecsavarja a hengerről s az orsósárra erősíti. A mennyiben az orsógomb nyílása nem volna megfelelő, a késsel segít azon.

4. kép. Az orsógomb megmunkálása különböző fokozatain.

Fig. 4. Degrés successifs de la fabrication de fusaioles.

ebben annak is, hogy a faanyag többnyire lopott.

Felsőkosályon készítettem.

3. Fa evőkalán.

(5. kép.)

Nemcsak azért általános, mert a falusi nép legkönnyebben és legolcsóbban jut hozzá, hanem azért is, mert állítólag a tejespuliszka sokkal jobb ízű, ha fakanállal eszik, mintha lemez, vagy czin stb. kalánnal ennék. Valószínűbb, hogy itt is a szokás hatalmával, konzervatívizmussal állunk szemben.

Öt megmunkálási fokon megy keresztül s négy eszköz szükséges hozzá: a fejsze, kés, favájó fejsze és kanálvájó.

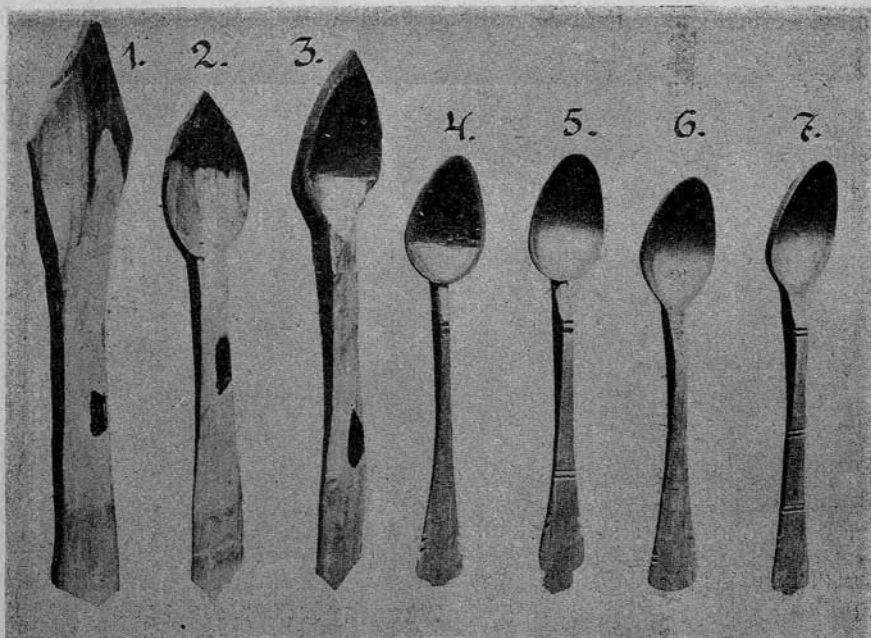
Az első megmunkálási fokon a jegenyefának formát ad a cigány (5. kép 1.) A második megmunkálási fokon (5. kép 2.) ezt a formát fejszével tovább tökéletesíti. A harmadikon (5. kép 3.) kivájja a favájó fejszével (2. kép *b*), a negyediken (5. kép 4.) késsel tovább idomítja, az ötödiken (2. kép 5. 6. 7.) a kivájást a kalánvájóval (2. kép *d*) egyenletessé teszi.

A képen bemutatott példák egyszerű bevágásokkal vannak díszítve. Ezeket a bevágásokat a cigány a negyedik megmunkálási fokon végezte el, mikor a késsel tovább idomította a kanalakat.

Felsőkosályon csináltattam.

Megjegyzendő, hogy a fának egy kissé nyirkosnak kell lennie, különben a kivésett karikákat nem fejtheti le könnyen a hengeres fa belsején a kivésés után maradt csapról. Nyirkos fánál hihetetlen könnyűséggel és gyorsasággal megy az.

Ez a munka látszólag igen hosszadalmas. Valójában igen gyorsan megy. A legtöbb helyen a gomb lefejtését az asszony, vagy rajkók végzik, ők is illesztik bele az orsószárbá. Érthető tehát, hogy a teljesen felszerelt orsót egy pár fillérért képesek áruba bocsájtani. Szerepe lehet

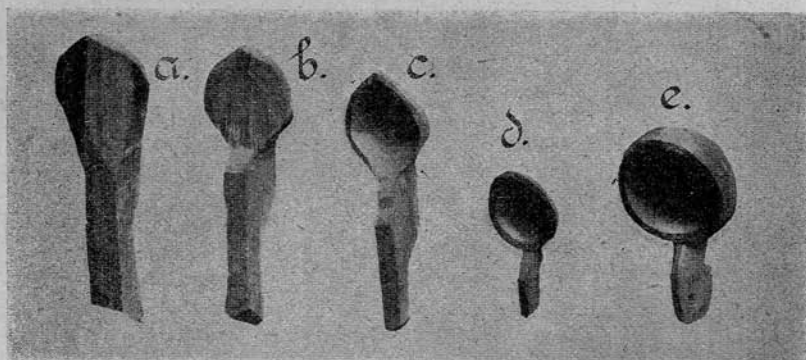

5. kép. A fa evőkalán megmunkálása különböző fokozatain.
Fig. 5. Degrés successifs de la fabrication de cuillers en bois.

4. Fa vízivókalán.

(6. kép.)

Nemcsak a pásztoréletben, de a házi használatban is ott látjuk. Megtaláljuk csorgóknál, kútaknál is, hogy az arra menők kényelmesebben ihassanak. Ez utóbbi szokás azonban egyre szórványosabb lesz,

6. kép. A fa vízivókalán megmunkálása különböző fokozatain.
Fig. Degrés successifs de la fabrication de cuillers à eau, en bois.

minek érthető magyarázatát abban találhatjuk meg, hogy lába szokott kelni.

Öt megmunkálási fokon megy keresztül, mint az evőkanál, megmunkálása is ugyanazokkal az eszközökkel és ugyanazon módon történik. A 6. kép *a*) alatt mutatom be, a mint a cigány fejszével megadta nagyjából a formáját. A második megmunkálási fokon ugyancsak a fejszéjével tökéletesbíti ezt (6. kép *b*), a harmadikon a favájó fejszével azonképpen vájja ki, mint az evőkanalat (6. kép *c*). Ezután jön a kés szerepe. (Negyedik megm. fok, 6. kép *d*). Megjegyzem, hogy a nyele vastagon marad, hogy mikor az ötödik megmunkálási fokon a kanálvájóval kivájja (6. kép *e*) el ne törjék.

Ez a legegyszerűbb formája a vízivó-kanálnak. A díszesebbek átmennek még egy megmunkálási fokon. Ez a díszítés, a mi jelentkezik a kanál felületének czifritásában és a nyélnek különlegesebb, díszesebb kidolgozásában.

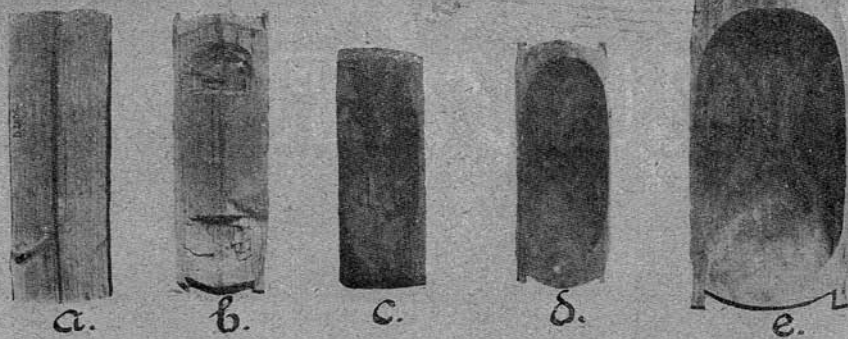
Felsőkosályon készítettem.

5. Fatekenő.

(7. kép.)

Felsőkosályon készítettem el a fatekenő kisebbített kiadását. Négy megmunkálási fokon megy keresztül, míg elkészül.

Első sorban is fejszével tekenőformát adnak a 7. kép *a*) alatt látható s előre kihatott fának (7. kép *b*), azután pedig a favájó fejszével kivájják. (Itt az első megmunkálási fokon álló példánál a kivájás meg-

7. kép. A fatekenő megmunkálása különböző fokozatain.

Fig. 7. Degrés successifs de la fabrication de pétrins en bois.

kezdése is meg van.) Az így kivájt fa adja a teknőt a második megmunkálási fokon. (7. kép *c*). Ezt azután késsel dolgozza tovább a cigány, míg eléri a 7. kép *d* alatt látható formát, mely a tekenőt a harmadik megmunkálási fokon tünteti fel. A negyedik megmunkálási fok abban áll, hogy az előbb durván kivájt tekenőt a kanálvájóval tökéletesebben kivájja (7. kép *e*).

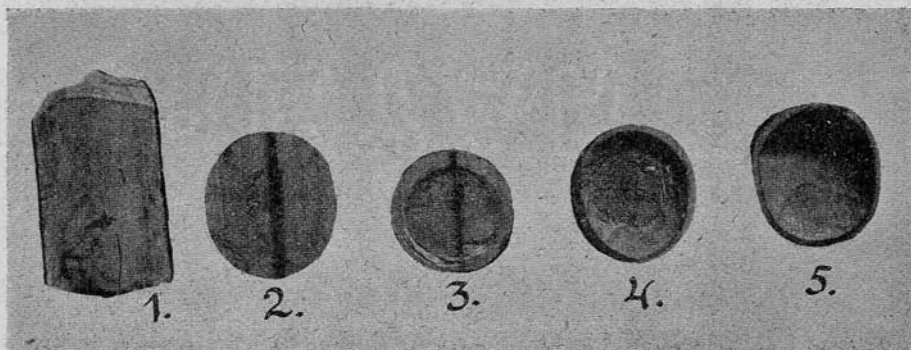
6. Fatál.

(8. kép.)

Ez is Felsőkosályon készült s négy megmunkálási fokon megy keresztül.

Az elsőn a 8. kép 1. alatt látható, előre lehasított fából fejszével tálformát farag (8. kép 2). A másodikon ezt favájó fejszével kivájja (8. kép 3.), a harmadikon az így kivájt tál peremét késsel egyenletessé teszi (8. kép 4.), az ötödiken pedig kanálvájóval adja meg neki a végső simítást (8. kép 5.). Az itt bemutatott tál kisebbitett kiadásban készült s a második megmunkálási fokon álló példánál a favájó-fejszével való kivájás megkezdése látható.

Teljesen úgy készül tehát, mint a tekenő.

8. kép. A fatál megmunkálása különböző fokozatain.

Fig. 8. Degrés successifs de la fabrication d'écuelles en bois.

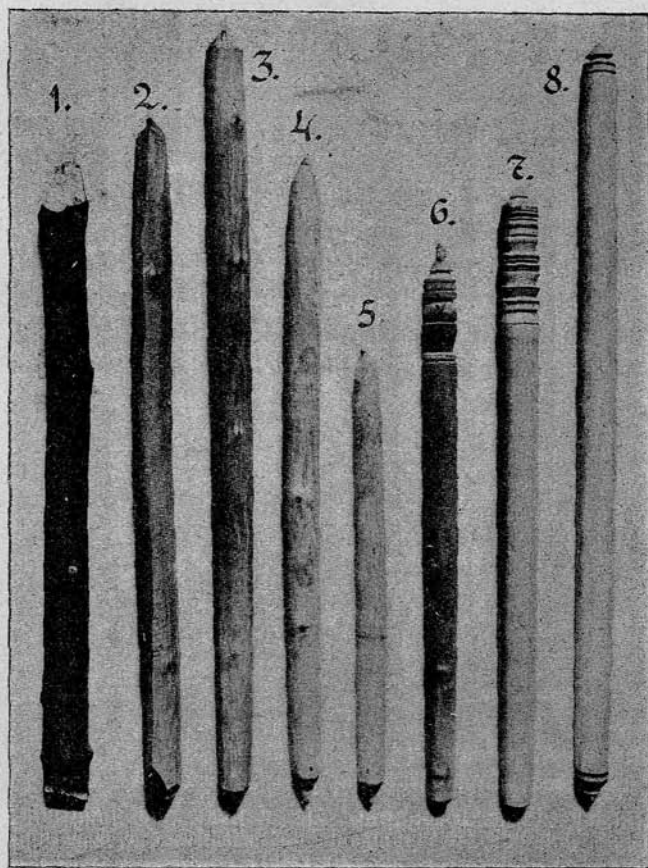
7. Puliszkakeverő.

(9. kép.)

A puliszka az erdélyi oláhnak nemzeti és leggyakoribb étele. A keveréséhez szükséges eszközt is a cigány állítja elő. Öt megmunkálási fokon megy keresztül és előállításához a fejszét, kést, cigányesztergát, lapos vésőt használják.

A 9. kép 1. alatt a fát látjuk, melyből készül. Először is a fejszének

jut szerepe. Ezzel dolgozza ki a cigány a fát, míg a kellő vékonyságot eléri (9. kép 2.) Azután a késsel ad neki tökéletesebb és egyenletesebb formát (9. kép 3), miáltal a fa átesett a második megmunkálási fokon. Most aztán rákerül a fa a cigányesztergára, a hol a lapos véső segítségével dolgozza ki annyira, hogy a használhatóságát tekintve, teljesen

9. kép. A puliszcakeverő és laskanyújtó megmunkálása különböző fokozatain.

Fig. 9. Degrés successifs de la fabrication de rouleaux à gaudes et de rouleaux à nouilles.

megfelelne rendeltetésének (9. kép 4.). Ilyen három megmunkálási fokon álló puliszcakeverő van is használatban bőséges számban. Egyik embert a szegénysége, a másikat a fősvénysége, a harmadikat egyszerűsége nem engedi, hogy tökéletesebben, izlésesebben, díszesebben előállított puliszcakeverőt vegyen magának.

Az annak rendje és módja szerint készült puliszkakeverőre azonban még két munkát tesz a cigány. Mind a kettő voltaképpen díszítés. Az egyik (negyedik) megmunkálási fok (9. kép 6.) abból áll, hogy a cigány a laposvédő segítségével bevágásokat eszközöl a puliszkakeverő egyik végén s ezekkel tagolja azt. A másikkal találkoztunk az orsószárnál, mikor említettük, hogy annak ötödik megmunkálási fokán ácsplajbászszal rajzol rá köröket a cigány. Ugyanez az eset a puliszkakeverőnél is az ötödik megmunkálási fokon (9. kép 7.) Magyarköblösön készíttettem.

8. Laskanyújtó.

Megmunkálása éppen úgy és azokkal az eszközökkel történik, mint a puliszkakeverőé. Egy kész példát mutatok be 9. kép 8. alatt. A kettő között csak abban van eltérés, hogy a laskanyújtó természetesen hosszabb és hogy ennél a puliszkakeverő egyik végén látható tagoló bevésések helyett mind a két végén gombosan vésett. Ez a gomb lehet díszítő tag is a laskanyújtón. Készítője azonban nem tekinti díszítésnek. Arra való, hogy rá zsinetet lehessen kötni s hogy ettől fogva a laskanyújtó felakasztható legyen.

Itt említtem meg a 9. kép 5. alatt látható példát. A cigány ezt zsidó laskanyújtónak mondja. Voltaképpen nem egyéb, mint a laskanyújtó kisebbített kiadása a harmadik megmunkálási fokon.

Magyarköblösön készíttettem.

9. Vetélő.

(10. kép.)

Az eddig bemutatott holmiknál sokkal primitivusabb. Formája a legegyszerűbb. Előállítás is valamennyi között a legkönnyebb és a leggyorsabb. Voltaképpen csak három megmunkálási fokon megy át míg elkészül. Készítéséhez szükséges a fejsze, favájó-fejsze és a kés.

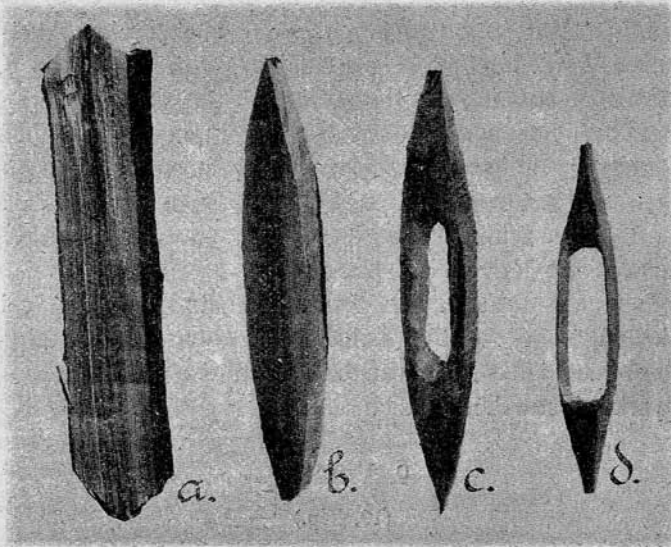
A cigány az arra alkalmas fából (10. kép *a*) fejsze segítségével kifaragja nagyjából a vetélőt. (Első megmunkálási fok 10. kép *b*). A favájófejszével kivájja, minek elvégzése után előttünk áll a vetélő a második megmunkálási fokon (10. kép *c*). Következik erre a vetélő végső kidolgozása késsel. Ezzel tünteti el a faragási egyenetlenségeket, ezzel adja meg a vetélő belső felén a kivájás után szükséges végső simítást s ugyancsak ezzel vágja ki a csőtartó pálczika megerősítésére szükséges lyukakat is (10. kép *d*).

A magam részéről hajlandó volnék különbséget tenni, külön megmunkálási fokon állónak tekinteni a vetélőt, míg a csőtartó pálczika részére nem készült el rajta a fent említett lyuk. Ez volna a harmadik

megmunkálási fok. A negyedik megmunkálási fokon állana a vetélő, ha elkészült rajta a csőtartó pálcza számára szükséges lyuk is.

Tekintettel pedig arra, hogy a vetélőt sok esetben díszíteni szokták, az olyan vetélőt, amelyen díszítés is van, még pedig egyfajta díszítés (pl. égetés, bemetszés stb.), az ötödik megmunkálási fokon állónak tekinthetjük. Az olyant pedig, a melyen két fajta díszítés van, azt a hatodik megmunkálási fokon állónak vehetjük.

A most bemutatott példánál, melyet Magyaroklőblösön készítettem, ugyanaz a kép adja a vetélőt a harmadik és negyedik megmunkálási fokon.

10. kép. A vetélő megmunkálása különböző fokozatain
Fig. 10. Degrés successifs de la fabrication de cannetes.

10. Bocskor.

(11. kép.)

Bár a csizma meglehetősen háttérbe szorította, viselése mégis eléggé tartja magát. Vidékek szerint változni szokott. Az alábbiakban a magyarköblösi paraszt bocskorának készítését írom le a megfelelő képek kíséretében.

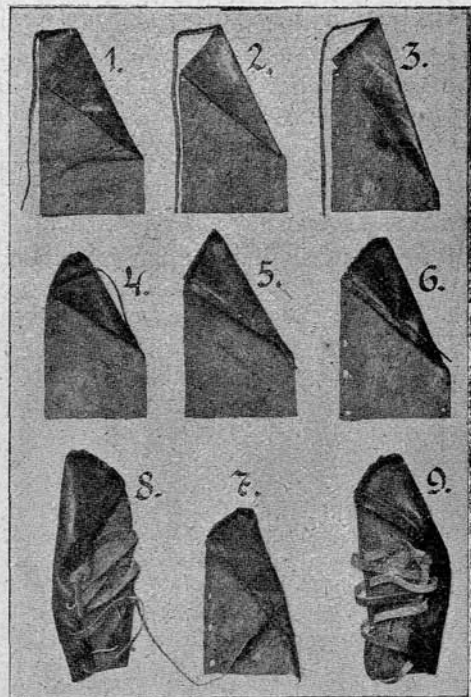
Szükséges ehhez természetesen a bocskorbőr, melyet a paraszt készen vásárol. Eszközökül pedig egy kés (12. kép 4.), vagy kaczor, az ú. n. bocskorár (12. kép 3.) szolgál, melyet bármely más ár, sőt az orsószár, vagy hegyes pálczika is pótol; egy keskeny véső (12. kép 2.) s végül

egy kalapács, mit rendszerint a kaszaverő kalapács pótol (12. kép 1.)

A kettéhajtott bocskorbőrt a paraszt vízbe áztatja s a kés-sel, vagy kaczorral középpütt kettévágja. Az egyik félből a jobb, a másikkból a bal lábra való bocskor készül.

A legelső teendő abból áll, hogy a téglalapalakú fél-bocskorbőrt olyanformán hajtja be az elülső jobb, vagy bal sarkánál fogva, a szerint, a mint a jobb, vagy a bal lábra való bocskort akar az illető készíteni, hogy a szélén egy pár milliméternyi a 11. kép 1. alatt látható szíjt levághatására fönnmaradjon. Mikor ezt a szíjat a képen látható módon levágta, készen van a bocskor az első megmunkálási fokon. A második rendjén a behajtás után a sarkon fönnmaradó háromszög-alakú bőrdarabot, mint teljesen

hasznavehetetlent, levágja (11. kép 2). Következik a harmadik, vagyis a bocskor orrának átlyukasztása (11. kép 3.), mi úgy történik, hogy a keskeny-véső és kalapács segítségével annyi lyuknak való helyet üt át, a mennyi a kocskor nagyságához mérten szükséges. Ezeken az átötött hosszúkás lyukakon nem lehetne áthúzni a bocskor befűzésére szolgáló s az első megmunkálási fokon levágott szíjat. Arra való az ár, hogy ezzel a lyukakat megfelelő nagyságra kitágítsa. A negyedik megmunkálási fokon megtörténik a bocskororr befűzése (11. kép 4.). Ez az első átfűzés, melyet az ötödik fokon egy másik követ, még pedig kettősen, a bocskor jobb, vagy bal oldalán (itt [11. kép 5.] jobb lábra való gyermekbocskoron természetesen a jobb oldalán). Ha ez készen van, a hatodik megmunkálási fokon megtörténik a bocskor lábra erősítésére szolgáló szíj számára való lyukak kivágása késsel, mit úgy eszközöl a paraszt, hogy a megfelelő helyeken betűri a bőrt s kivág belőle a fűzőszíj szélességének megfelelő darabkákat (11. kép 6.) A hetedik megmunkálási fokon a magából a bocskorból kivágott s jó

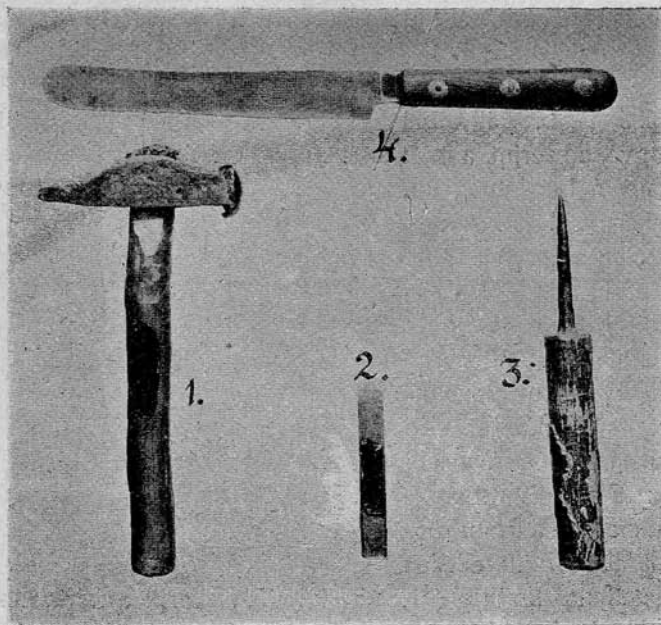

11. A bocskor megmunkálása különböző fokozatain.

Fig. 11. Degrés successifs de la fabrication des sandales à courroie nommées *bocskor*.

részében a bocskororr bevarrására szolgáló szíj szabadon maradt végéhez hozzáköti a paraszt azt a szíjat, a melynek segítségével a bocskort a lábra felkötik (11. kép 7). Ezt a szíjat a legtöbb esetben kendermadzag is pótolja.

A Magyaroklőblösön ily módon készült bocskorok minden cifraság nélkül valók. Szórványosan előfordulnak olyanok is, melyeknél cikk-czakkos bevágások vannak. Az itt 11. kép 7. alatt bemutatott példa éppen ilyen. Ez tehát voltaképpen nyolcz megmunkálási fokon ment keresztül.

12. kép. A bocskor készítéséhez szükséges eszközök.

Fig. 12. Outils servant à la fabrication de sandale nommée *bocskor*.

A bocskor elkészítését a jobb lábra való gyermekbocskoron mutattam be. Azért nem férfi-bocskoron, mert ez egy kicsit sokba került volna.

A 11. kép 8. és 9. alatt mutatom be a férfi-bocskort úgy, a mint az fel van kötve. Az 8. sz. a jobb, az 9. sz. pedig a bal lábra való.

* * *

E tárgyak készítésének leírásával nem pusztá közlést óhajtottam végezni. Célom volt vele. Ez a cél nem lehetett más, mint az érdeklődésnek felkeltése. Alig van Magyarországon falú, a melyben ne akadna olyan kis mesterember, kinek készítményeit ne lehetne a különböző megmunkálási fokon bemutatni.

Magam voltaképpen csak a kezdet kezdetén vagyok a most ismertett dolgokkal. Bizom benne, hogy rövidesen gazdagabb sorozatokkal számolhatok be. Hiszen, hogy többet ne említsek, ott van a paraszt fazakas, ott sok községben a kosárfonó stb. Ezek készítményei mind olyan természetűek, hogy nagyon is kívánatos azokat a megmunkálásuk egyes fokozatain látni, bemutatni. Hogy pl. a fazakastermékek ily módon való bemutatása milyen tanúlsággal járhat csak az őskori kerámika technikájára nézve, azt, úgy vélem, fölösleges is hangsúlyoznom. Egy kis jóakarát, türelem, mert bizony türelem kell hozzá, hogy az ember kibőjtölje, míg a gyanakvó paraszt egy-egy holmit elkészít, mindent meghoz. A költséget nem említem. Különösebb említésre sem érdemes. Mindössze az egyes holmik készítésénél használt eszközök megszerzése járhat egy kis nehézséggel. Kenyérkereseti tárgyak azok, miktől nem szívesen válik meg senki. Mindenütt lehet azonban ócska szerszámot találni, a mi bemutatásra tökéletesen elég, aztán utána is lehet csináltatni azok jó részét. Végso esetben a be nem szerezhetőkről készült fénykép is megteszi a szolgálatot.

Vajha mielőbb minél többen még szebb eredményekről számolhatnának be, mint a milyenekkel magam a dolgot megkezdttem.

Dr. Roska Márton.